

Musheg Asatryan. *Controversies In Formative Shi'i Islam: The Ghulat Muslims And Their Beliefs*. London: I. B. Tauris, 2017. 224 sayfa.

Mehmet Toprak

Marmara Üniversitesi

mehmet.toprak@marmara.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2594-4174

DOI: 10.20519/divan.335632

Şii İsmailiye'nin 49. İmam'ı Kerim Ali Hüseyin Aga Han himayesinde 1977'de kurulan Londra merkezli "İsmâili Araştırmalar Enstitüsü" (Institute of Ismaili Studies) Şiilik (özellikle İsmaililik) üzerine art arda eserler yayınlamaya devam ediyor. Kurum "Şiilik Mirası" (Shi'i Heritage Series) ana başlığı altında bugüne kadar *A History of Shi'i Islam, The Study of Shi'i Islam ve Words of Power Hurufî Teachings Between Shi'ism and Sufism in Medieval Islam* adlı kitapları yayınladı.

Calgary Üniversitesi'nde İslam ve Ortadoğu Araştırmaları uzmanı olarak görev yapan Musheg Asatryan'ın ilk kitabı olan *Controversies in Formative Shi'i Islam* da bu serinin devamı niteliğinde. Asatryan daha önce kaleme aldığı "Controversies in Formative Shi'i Islam: The Ghulat Muslims and their Beliefs" ve "Shiite Underground Literature between Iraq and Syria: 'The Book of Shadows' and the History of the Early Ghulat" adlı makalelerinden sonra konuyu bir kitap hâlinde sunmayı denemiş.

Kitap bir giriş ve altı bölümden oluşuyor. Giriş kısmında *Gulât fırkaları* ile ilgili literatüre değinen ve bu tarz eserlerin azlığına dikkat çeken müellif, bunlardan 1960'larda basılan *Kitâbü'l-heft ve'l-ezille*, XX. yüzyılın sonlarında basılan *Kitâbü's-sırât* ve *Kitâbü'l-usûs*'u zikredip bu alandaki esas çalışmanın 2006-2013 yılları arasında yayımlanan on iki ciltlik *Silsiletü't-türâsi'l-Alevî* olduğunu belirtiyor. Nitekim kitabının ana kaynaklarını teşkil eden metinlerin çoğu da bu eser içerisinde yer almaktadır. Gulât literatürü diye adlandırılan bu eserlere bakıldığında, bunların genelde 2-3./8-9. yüzyıllarda Irak bölgesinde yazıldığı ve oradan diğer ilim merkezlerine yayıldığı, yazım tarihleri ve yazarlarının kesin olmadığı görülür. Müellif ise konularından hareketle bu eserleri belli bir kronolojiye oturtmaya çalışmaktadır. İç içe geçmiş fragmanlardan oluşan bu Silsiletü't-türâsi'l-Alevî külliyyatını dik-kate alan müellif eserini şu dört hedefi gözetererek kaleme aldığını belirtiyor: i) Bu fragmanların birbirinden ayırt edilmesi; yazarlarının, yazım zamanı

ve dolaşıma sokulduğu dönemin belirlenmesi; ii) birinci hedefe paralel olarak Gulât yazım geleneğinin erken dönem İslam tarihi içerisindeki yerinin tespiti; iii) bu eserlerden hareketle Gulât fırkalarının kozmoloji anlayışlarının tespiti; iv) en önemlisi ise Gulât topluluklarının tabiatını anlamak: Sosyal dünyaları, diğer Müslüman topluluklarla ilişkileri, İslam toplumunda kendilerini nasıl gördükleri, Gulât'ın İslam toplumu içinde sınırları kesin kurallarla belirlenmiş ezoterik küçük bir grup mu yoksa belirli konularda aynı düşünceleri paylaşan zayıf bir topluluk mu olduğunun tespiti.

Gulât literatüründen hareketle bu sorulara muhtemel cevaplar vermek mümkün gözükse de bu kaynaklarda Gulât toplulukların kendileriyle ilgili verilen bilgiler maalesef oldukça yetersizdir. Otuz altı orijinal Gulât metninin çoğu anonim derleme fragmanlardan oluşmaktadır ve bunların orijinleri de belli değildir. Müellif bunlardan en karmaşık olan *Kitâbü'l-Heft ve'l-ezille*'yi analiz etmektedir. Metnin on bir alt katmana ayrıldığını, bunlardan en az üçünün anonim olarak diğer Gulât metinlerinden alındığını ve içerisinde Gulât ve Nusayri metinlerinden çok miktarda alıntı olduğunu ifade etmektedir.

Yazar, Birinci Bölüm'de Kitâbü'l-Heft'i, metin içi ve metin dışı kanıtlardan hareketle filolojik açıdan incelemeye tâbi tutmaktadır. Bu bölüm aslında Şii Gulât metinlerin nasıl derlendiğini ve birbiriyle bağlantılarını ele alması bakımından Gulât literatürüne bir giriş mahiyetindedir. İkinci Bölüm, Kitâbü'l-Heft'in ortaya çıktığı Gulât çevresini ve dönemini incelemekte; mezhepler tarihi, rical ve hadis kaynaklarını kullanarak erken dönem Gulât yazarlarını ve eserlerini ele almaktadır. Üçüncü ve Dördüncü Bölümler *Kitâbü'l-Heft*'in daha sonraki Gulât ve Nusayri metinlerle ilişkisini incelemekte. Bu bağlamda *Kitâbü'l-Heft*'e doğrudan veya dolaylı atıflar içeren Muhammed b. Nusayr Nemîrî'ye nisbet edilen iki metni inceleyen müellif bu dönemin genel özelliklerine de değinerek özellikle iki konuyu öne çıkarır: i) Mukassıra ile Gulât arasındaki kötüye giden ilişkiler ve iki grup arasında süregelen tartışmalar; ii) On birinci imamın vefatından sonra İmami Şii toplulukta yaşanan otorite krizi ve bazı Şii grupların bu boşluğu doldurma çabaları. Dördüncü Bölüm, Nusayri literatürde X. yüzyıl ve sonrasında *Kitâbü'l-Heft*'in tezahürlerini incelenmekte, Gulât metinlerin bu dönemde Irak'tan Suriye'ye intikalini ve yazar ve okuyucularının göçleri ele alınmaktadır. Beşinci Bölümde kendi eserlerinden hareketle evren, yaratılış ve insana dair Gulât doktrinleri/inançları incelenmekte, metinler tek tek ele alındığında birtakım farklılıklar göze çarpsa da, külliyat olarak bakıldığında öğretilerde şaşırtıcı derecede birlik/ittifak gözükteği vurgulanmaktadır. Altıncı ve son bölümde ise yukarıdaki beş bölümde ele alınan malzemenin tarihi ve Gulât öğretileri özetlenmekte, fikirler ve metinlerin tarihinden ziyade yazarlar ve okuyucular ele alınarak kozmoloji ve tarihsel metinden hareketle Gulât'ın sosyal dünyasına ışık tutulmaktadır. Bütün bunlardan hareketle

geniş Müslüman toplulukları içerisinde Gulât mensuplarının, kendilerini ayrı bir topluluk olarak gördükleri ve tanımladıkları belirtilmektedir.

Oryantalizmin Gulât Düşkünüğüne Dair Notlar

Oryantalistlerin Gulât'a ilgisi öteden beri bilinmektedir. İslam'ın ana akımı olan Ehlisünnet yerine; siyasi, sosyal, ekonomik vb. sebeplerle Ehlisünnet'ten ayrılmış gruplar Batılı araştırmacıların daima ilgisini çekmiş ve çekmeye de devam etmektedir. Bilindiği üzere İslam'ın ilk yıllarında, Müslümanlar arasında dini anlama konusunda fikir ayrılıkları pek bulunmuyordu. Ashab her tür dinî meseleyi Hz. Peygamber'e soruyor ve ondan aldığı cevabı tartışmaksızın uyguluyordu. Kısacası Hz. Peygamber İslam toplumunun yegane otoritesi idi. Fakat onun vefatından sonra İslam toplumunda otoritenin kim olması gerektiği meselesinde ümmet arasındaki ilk büyük ayrılıklar ortaya çıktı. Muhacir, Ensar ve Haşimoğulları arasında üstü kapalı bir iktidar mücadelesi yaşandı. Bu arayış ilerleyen yıllarda Hz. Osman döneminin sonlarına doğru fitnelerle iyice gün yüzüne çıktı ve Hz. Osman şehit edildi. Akabinde Hz. Ali'ye biat edilmiş olsa da ümmet arasındaki ihtilaf ve fitne bir türlü yatışmadı. Cemel ve Siffin'le neticelenen hazin olaylar yaşandı. Bu süreçte Müslümanlar arasında dinî ve siyasi fikir ayrılıkları giderek artmış ve İslam toplumunda hiç de arzu edilmeyen firkalaşma faaliyetleri hız kazanmıştır. Gulât denilen aşırı grupların ortaya çıkışı da genelde bu fitne dönemine rastlamaktadır. İktidarla uzlaşamayan ve siyasi emellerine ulaşamayan bazı kişi ve gruplar özellikle Hz. Ali ve sonrasında oğulları ve torunları üzerinden aşırı fikirler yaymaya başladı. Hz. Ali'nin imametinin nas ve tayinle belirlendiği fikrinden başlayıp ona ilahlık atfedilmesine kadar varan görüşler ortaya çıktı. Genelde Şia olarak adlandırılan ve kendi içerisinde Zeydiyye, İmamiyye, İsmailiyye şeklinde üç ana gruba ayrılan; yine Şia ile bağlantılı Nusayrilik ve Dürzilik gibi gruplar ortaya çıktı. Bu gruplar içerisinde Nusayrilik, Dürzilik ve İsmaililik (özellikle Nizariler) tevhid, nübüvvet ve ahiret inancı ile temel ibadetler konusunda ana akımın dışında fikirler ileri sürdüler ve genel İslami anlayıştan ayrıldılar.

Genel İslami anlayışın içerisinde veya dışarısında değerlendirilmenin ölçüsünün ne olduğu konusu da İslam âlimlerince tartışılmış ve neticede çoğunluğun anlayışına göre şu değerlendirme yapılmıştır: *Usûl-i selâse* denilen tevhid, nübüvvet ve ahiret konularında sahih inanca sahip olup temel islami ibadetlerde de batını yorumlarda bulunmayan kişi ya da gruplar İslam dairesi içerisinde kabul edilmiştir. İtikatda, uluhiyyet, tenasüh, nebilik iddiaları, amelde namaz, oruç, hac gibi temel ibadetlerin batını olarak yorumlanması ise aşırılık (gulûv) olarak değerlendirilmiş ve bu görüşlere sahip kişi ve gruplar İslam dışı (heterodoks) kabul edilmişlerdir. İslam toplumunda bu tür kişi ve grupların sayısı da tarihin hiç bir döneminde

Müslüman toplumun %10'nundan fazla olmamıştır. Durum bu hâldeyken Batılı araştırmacılar sanki İslam içerisinde farklı İslamlar varmış gibi bu marjinal grupları sürekli araştırma konusu yapmış ve yapmaya da devam etmektedir. Bu bağlamda “İsmâili Araştırmaları Enstitüsü” de faaliyetlerini, genelde İslam içerisinde aşırı olarak değerlendirilen gruplar üzerine teksif etmiştir. Tanıtımı yapılan eser de bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Bu tür yayınlarda Şii İslam-Sünni İslam gibi kavramlar da sıklıkla kullanılmaktadır. Oysa Allah'ın Hz. Peygamber'e indirdiği en son vahye İslam denilmektedir. Bu vahyin nasıl anlaşılması ve yaşanması gerektiğini de Hz. Peygamber bizzat göstermiştir. Onun vefatından sonra ortaya çıkan farklı yorum ve uygulamalar ayrı bir din değil, dinin anlaşılma şekli, yani mezhep olarak değerlendirilir. Başka bir deyişle, tek bir İslam vardır, bu İslam'ın (usûl-i selâse'yi zedelemeyen) anlaşılma biçimleri ise Müslümanlıkları oluşturur. Kısacası İslam içerisinde bir “Sünni Müslümanlık” veya “Şii Müslümanlık”tan söz etmek mümkünse de “Şii İslam” ve “Sünni İslam” tabirlerinin yanlış ve maksatlı kullanımlar olduğuna dikkat çekilmelidir. İran İslam Devrimi'nden sonra Batıda ivme kazanan Şiilik çalışmalarını pür akademik araştırmalar şeklinde takdim edilse de, bu çalışmaların konularına ve içeriklerine bakıldığında İslam'ı asli bağlamında anlama çabasının önünü tıkama amacı taşıdığı görülmektedir. Asatryan'ın kitabı da maalesef bu silsileye eklenmiş yeni bir halka mahiyetindedir.

Perry Schmidt-Leukel. *Religious Pluralism and Interreligious Theology: The Gifford Lectures –An Extended Edition.* New York: Orbis Books, 2017. xii+291 sayfa.

Elif Emirahmetoğlu
Münster Üniversitesi
e_emir02@uni-muenster.de
ORCID: 0000-0002-7912-9071
DOI: 10.20519/divan.335633

Felsefe ve din bilimleri alanında bir sosyal bilimcinin layık görüldüğü en itibarlı uluslararası ödüllerden biri olarak kabul edilen Gifford Lectures daveti çerçevesinde Perry Schmidt-Leukel'in 2015 senesinde Glasgow Üniver-